

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru;

shyntuva@yandex.ru

№ 1
(18276)

2013 чылдың
январь 10,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Тываның Баштыңының ажил-албаны

Солун медээ

ЧАА ЧЫЛ БУДУУЗУНДЕ УЛУГ БЕЛЕК

Декабрь 30-де кан-чаар-даа аажок өөрүнчүг болушкун болган. Республиканың кожуннарының сумуларының ниити-билиг өөредилге черлеринге чаа "ГАЗель" машиналарның дүлгүрлерин тывыскан.

ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы Владимир Ооржактың чугаалап турары-биле алырга, ниити өөредилге чаартылгазының программазының иштинде уруглар сөөртүр автобустарны саткан. Бо чылын автотранспорт техниказы-биле өөредилге черлерин хандырган.

Тыва Республиканың Баштыңы—Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол кайы сумунуң школаның машина-балгат чугула херек болуп турарыл, оларга машиналарны берген дээрзин чугаалаан. Уругларны ыңай-бээр дарый сөөртүр, янзы-бүрү маргылдааларга-даа кириштирери-биле аңгы-аңгы кожуннарже, Кызылче чедирер апар. Ынчангаш ылаңгыя ырак кожуннарның школа-ларынга машина-балгатты саткан.

Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Эрзин, Бай-Тайга кожуннарның сумуларының школаларына болгаш Кызылдың №2 школазынга Чаа чыл будуузуңда

Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксының №2 школазының директору Радина Эрес-оол.

"ГАЗель" машиналарны бергени — онзагай белек.

Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксының №2 ниити-билиг школазының директору Радина Багай-ооловна Эрес-оол-биле ужура-жып чугаалаштывыс. Ооң чугаалап турары-биле алырга, машинаны уруглар-даа, школаның ажилдакчылары-даа үрде манаан. 2013 чылда Мугур-Аксының №2 шко-

лазы 10 чыл болган юбилейин демдегледип эрттирер. Ынчангаш улуг байырлал таварыштыр автобусту алганы — канчаар-даа аажок өөрүшкү. Мугур-Аксы школазының өөреникчилери республика чергелиг янзы-бүрү маргылдааларга черниң ыраа-даа дивейн, доктаамал киржип турар. Ам бо алган автобустунга өөреникчилер олурупкаш, республика чергелиг мини-футбол

маргылдаазынга киржири-биле чоруптарлар. Шак мындыг идеп-кейлиг, бедик тура-соруктуг өөреникчилерге машина-балгат чугула херек болбайн канчаар. Чаа чылда бүгү-ле күзээшкннер бүдөр-ле болзунам!

Алдынай БАДЫ-ХОО.
Айдыс ДОРЖУНУҢ тырт-тырган чуруу.

Мөөрейни чарлаан

Хову-Аксы суурда чылыг хандырылганын катап тургузар ажилдарда хаара туттунган бригадалар аразынга губернатор мөөрейин Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол чарлаан.

"Мөөрейниң түннелдерин үндүрерде кол негелдеге септекчилерниң күжү-биле ажылгалче кириген квартираларның саны хамааржыр" — деп, ол чугаалаан. Муниципалдыг тургузулгаларның чагырга черлериниң даргалары болгаш күсөкчи эрге-чагырга органның киржилгези-биле болган селекторлуг хуралга ТР-ниң Тудуг, үлетпүр болгаш энергетика, Саң-хөө яамыларның удуртулгазынга ук мөөрейниң дүрүмүнүн төлөвилелин ажилдап кылырын дааскан. Тиелекчилерге хөй түңнүг материалдыг деткимчени, оон эртсе, тергип дээр канчакчыларга болгаш сантехниктерге автомашинаны бээриниң байдалын баш удур көрбүшөөн, мөөрейниң дүрүмнүн тургузарын сагындырган.

Айыыл-халап болган черде ниити байдалды чугаалап тура, ТР-

ниң Баштыңы "тус черге Чазактың ажилдакчылары байырлал болгаш дыштаныр хүн чокка күженишкнниң ажилдаан" деп демдеглээн. Ооң ачызында онза байдалдың ондактыг үези ажып эртинген. "Хову-Аксы ЧЭТ"-тиң 5-ки котелу чурум езугаар ажилдап эгелээн, курлавырга ажылгаары-биле көрдүнген 4-кү котелда белеткел ажилдары доозулган. 11 чуртталга бажыңнарынче изиг суг дамчып эгелээн. Кожунуң үш каът төп эмнелгезинде батареяларны солуп, бичии котелдарны тургускан. Оочурда эге класстар школазы база өске-даа социал албан черлери.

Ынчалза-даа кол сорулга 2 муң ажыг кижилерни боттарының оран-савазынга катап чурттадып, доңган квартираларны дүрген септээри дээрзи билдингир. Амгы үеде суурда одалга системазын катап тургузары-биле 17 бригадалар болгаш 200 ажыг кижилер ажилдап турар. Ол безин ам-даа чедишпес, ынчангаш немелде сантехниктер болгаш канчакчылар бригадаларын ам-даа тургузар.

Хову-Аксынга болган айыыл-халаптың соонда курлавыр күштерни чогулчалыг ажылгаарының

Хову-Аксы суурда

талазы-биле кичээнге улгадып, чамдык удуртукчуларның күш-ажылчы шынарларын чаазы-биле үнелээри негеттинип келген деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. А эң-не кол түннел — ээлээн албан-дужаалы хамаанчокка харыы-салгалыг кижилер боттарының ажил-ишчи хүлээлгелерин чиге болгаш чугаа чокка күүседир эргежок чугула. Аңаа хамаарыштыр ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол: "Чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруу база чуртталга хандырылга объектилеринин чогуур ажылы — тус черниң чагырга черлеринин ажилдакчыларының бирги хүлээлгези" — деп сагындырган.

Чылыгны

дамчыдып эгелээн

Чаа батареяларны база "Теплотрон" дээр бичии котелдарны тургускан болгаш одалга системазын солаан түннелинде январь 9-та Хову-Аксы суурда кожунуң төп эмнелгезинче чылыг дамчып эгелээн.

Аңаа республиканың янзы-бүрү

албан черлеринден 14 бөлүк 3 ээлчеглеп тургаш, ажилдап турган. Январь 6-да айыыл-халап чайладыр штабтың хуралының чорудуунун үезинде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол: "Бир дугаарында социал албан черлерин чылыгы-биле хандыраар" — деп сорулганы салган дээрзин сагындырып каалы. Амгы үеде уруглар садтарыңче, школаларже, пансионатче база социал хоргаадал черинче чогуур коммуникация четкилерин кошкан болгаш оларның иштики девискээринде чылыдылга системазының септелге ажилдары кидин түлүк чоруп турар.

ТР-ниң үлетпүр болгаш энергетика сайыды Роман Кажин-оолдун чугаалап турары-биле алырга, соок суг хандырылганының №1 бойлерден №2 бойлерге чедир 200 метр хоорзаларын чылдыр, херек апарза, оларны солуур ажилдар чоруп турар. Оон аңгыда эге класстар школазының оран-савазының иштики одалга системазының септелге ажилдарын доозары планнаттыңан. Мира кудумчузунда бажыңнар иштинин ажилдары уламчылап турар.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

2013 чылдың БИР ДУГААР ОЛЧАЗЫ

Тывага 2013 чыл баштайгы чаш төлдүң чырык черже бодарап, "ыңаа-ыңаа" дээр өөрүшкүлүг алгызы-биле эгелээн дизе, чазыг болбас. Шынап-ла, чаш кижидунуң өткүт, чаптанчыг үнү-биле өртемчейге чаа-чаа эки чүүлдерни, сайзыралды оштаан дег болган. Чаа чылда каас-коя кеттинген, шала адыыргак-даа болза, кызымаккай, ажилгыр чылан дүжүлдезинге саадап турда, чаагай күзээшкннер-биле каттай чаш кижини уткуп хүлээп алыры дег өөрүшкү кайда боор!

2013 чылда бир дугаар өпөя ТР-ниң Арбитраж судунуң 34 харлыг судьязы Аржаана Хертектиң база Ажаалда банкызының ажилдакчызы Байыр Чавынчактың өг-бүлезинге төрүттүнген. Чаа чылдың белээ болур чаптанчыг оолчугаштың январь 1-де дүнекиниң 00 шак 40 минута турда төрүттүнүп келгени кайгамчык. Ооң деңзизи 3 кг 800 гр болгаш канкадык, аажок шыырак төл болган. Арга-дуржулгалыг эмчи Алина Мылдыктың дузазы-биле аныяк ие кандыг-даа бергедээшкн чокка

“Чаагай күзээш-киннер-биле каттай чаш кижини уткуп хүлээп алыры дег өөрүшкү кайда боор!”

чийгеп алган. Өг-бүлениң бо дээрге ийи дугаар төлү болуп турар. Улуг уруу 6 харлыг Дамырак чуруттунарынга дендии ынак, ол бичии дунмалыг болурун күзеп турган болгаш Чаа чылда ооң күзели бүткен. Кыстыг, оолдуг болган аныяк өг-бүлениң өөрүшкүзү кызыгаар чок.

Тываның Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол ааскежиктиг иеге байыр чедирип, Чылан чылында бир дугаар төрүттүнген бичии хамаатыга кандег кадыкшылды, алызы барып, төрзүн чуртунуң экер-эрес оглу болуп, чер-чуртунун, чонунуң адын бедик тудар езулуг маадыр болурун күзээн. Чазак Даргазы өпөяга колясканы белек кылдыр берип, ооң авазынга болгаш ол дүне ажилдап хонган эмчи коллективинге боодал чечектерни сөңнээн. Кандыг-даа байырлалче сагыш салбайн, бодунуң ажилчын хүлээлгезин күүседип чоруур буянын-ла эмчилер. Чаа чыл дүнезинде 2 шак 55 минута турда Чойгана Ондар оолдуг болган. А 5 шак 50 минута турда 29 харлыг Чайзат Сарыглар кыстыг болганы онзагай. Кыстың деңзизи 4 кг 272 гр болуп, хамыкты кайгаткан.

Республиканың перинаталдыг төвүнүн кол эмчизи Шолбан Холуя Чаа чыл мындыг хевирлиг аажок «дүжүткүр», чедишкнниң эгелээнинге өөрүшкүзүн чажырбаан. Ай-суу МОНГУШ.

Хүннүн медээлери

Сорулганы РФ-тиң
Президентизи салган

Хову-Аксында тургустунган байдалга хамаарыштыр чогуур хемчеглерни федералдыг албан черлери-биле кады алыр сорулганы РФ-тиң Президентизи Владимир Путин салган.

Январь 5-те Россияның Президентизи Владимир Путин биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол телефон дамчыштыр чугаалашкан, Хову-Аксында ЧЭТ-тиң үрелгени-биле холбаштыр чылыг хандырылгазының системазында септелге ажылдары үргүлчүлүп турар суурда байдалдың дугайында күрүне баштыңына Шолбан Кара-оол илеткээн. Декабрь 20-де үрелген №5 котел амгы үеде чогулгалыг ажылдап турар, декабрь 30-де дежилген черни септээр талазы-биле ажыл чоруп турар дээрзин регионун удуртукчузу дыңнаткан.

Одалганың бажыңнар аразында системазын септеп кылыр талазы-биле ажылдар суурда чоруп, чугула социал объектилерге кадыг одаар чүүл ажыглаар котелдарны тургузуп турар. Септелге ажылдарында-даа, чонга дуза чедирер-даа талазы-биле дээштиг хемчеглерни алырының эргежок чугулазынга

Россияның Президентизи доктааган. Ол ажылды федералдыг тус-тус албан черлери-биле кады боттандыраары чугула деп, ол санап турар. Регионунуң чааа бүгү хемчеглерни алганын, оон иштинде чурттакчыларны көжүрер болгаш оларга материалдыг дуза чедирер талазы-биле ажылдарны боттандырганын Тываның Баштыңы дыңнаткан. Кижилер-биле ажыл уламчылап турар, чоокку үениң сорулганы септелге ажылдарын шалыпкын доозары дээрзин бүзүрөткен.

Россияның Күртудуунун специалистери январь 6-да Тывага чедип келгеннер, ол албан черинин удуртулгазы-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Чаа чыл бүдүүзүндө бүгү россияның селектор хуралында дужулга кылган дээрзин сагындыраал. Ынчан ол республиканың улуг-улуг ЧЭТ-теринге шыңгы сайгарылга кылырының чугулазын чугаалап турган.

Дош кыры-биле кежиглер
ажыттыңан

Бо чылын республикага дош кыры-биле беш кежигниң ажылдап эгелээнинин дугайында күрүнениң биче хемчээлдиг хемелер инспекциязы дыңнаткан.

Оларның дөртү дараазында талаларже ажыттыңан: Кызыл кожуунун Кара-Хаакче; Улуг-Хем кожуунун Эйлиг-Хемче; Каа-Хем кожуунун Бүрен-Аксы болгаш Бельбей суурларже. Дош кырының шупту оруктары 10 тонна чедир чүктү көдүрүптер болгаш ийи талалыг. Январь 10-дан эгелеп Тожунуң дош кыры-биле кежи ажыттынар. Россияның ОБЯ-зының

Тыва Республика талазы-биле күрүнениң биче хемчээлдиг хемелер инспекциязы хоруглуг демдектер тургустунган черлерже база дош кыры-биле кежигиниң тускай дериттинмээн черлерже үнери хоруглуг дээрзин сагындырып турар.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

КЫЗЫЛ ОЛИМПИЙЖИ НАЙЫСЫЛАЛ АПААР

"Сочи-2014" Олимпиада одун хүлээп алыр талазы-биле чымыштыг ажыл Тывада эгелээн, ол республиканың амыдыралына харысалгалыг болгаш хүндүлүг хүлээлгеге белеткел ажылдарын ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хууракка баштапкан оргкомитет чорудуп турар.

Олимпиаданың оду Кызылга 2013 чылдың төнчүзүндө чедип келир дээрзи амдыгааштан билдингир, ону Кызылдың эң чараш черлерин дургаар эргилдирер, отту тудар эрге чүгле республиканың эң тергийн спортчуларында эвес, эртемниң, өөредилгениң, кадык камгалалдың, боо-чепсек ажыглаар тургузулганың, муңчу-малчыннарның төлээлеринде база бар. Олимпиада одун Тыва Республиканың девискээринге хүлээп алырын белеткээр болгаш эрттерин организастаарына 180 кире эки турачылар киржир, оларга "Сочи-2014" оргкомитеттин тускай хевин кедирер. Ол ажылга республиканың кандыг-даа чурттакчызы киржип болур. Тодаргай медээни Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызының сайтызындан (www.molsport.tuva.ru) билип алыр болур.

Ынчан Тываны, өске регионнар-биле бир дөмей, делегейге көргүзүр, бодунуң байлак төөгүлүг салгалын, чонунуң чаңылдарын болгаш төрүн бийдузунуң каасчаражын республика көргүзүр аргалыг апаар.

Амгы үеде Москва-биле организастыг айтырыгларны шийттирлеп кылыр чүүлдерни ажылдап кылып, элээн каш спортчу байырлалдар эрттирерин планнап турар. Чырыткылыг, улуг хемчээлдиг, кижиниң сеткилинге дээп турар солун чүүлдерни көргүзүр сорулганы оргкомитет салган.

Олимпиаданың оду 2013 чылдың октябрь 7-де Афинадан Москвага уждуп келир. Оон Россияның 83 регионнарынче чоруптар болгаш 2014 чылдың февраль 7-

де, Кышкы Олимпий оюннарының ажыттынар үезинде, Сочиге чедип келир. Ол оттуң бистин чурту-вустун девискээрин таварып эртер оруу Олимпий оюннарының өске кышкы-даа, чайгы-даа хевирлеринге чүүлдешпес, 65 муң километр болур, ол дээрге Черниң экваторунуң узун дуртундан бүдүн

Солун медээ

Олимпиада одун бот-бот-рынче дамчыдар чорукту 19 чылда эгелээн. Ол от Олимпиада хоорайдан Берлинге чедир ачорук кылган. Чалбышты үш кире кижиге 7 чуртту эрттир чедген, олар 11 хүн болгаш 12 дургузунда 3 муң километр ору эрткеннер. Оон бээр Олимпиада одунуң чалбышын дамчыдап чачыл тывылган.

Олимпиада оду агаар-бодустан кандыг-даа байдалдарын орукче үнүптер. Ынчангаш ол орускай камгалалдыг лампалар кыпсып алыр.

Бир эвес эстафетаның ор

Олимпиаданың оду Кызылга 2013 чылдың төнчүзүндө чедип келир дээрзи амдыгааштан билдингир, ону Кызылдың эң чараш черлерин дургаар эргилдирер, отту тудар эрге чүгле республиканың эң тергийн спортчуларында эвес, эртемниң, өөредилгениң, кадык камгалалдың, боо-чепсек ажыглаар тургузулганың, муңчу-малчыннарның төлээлеринде база бар.

чартык катап хөй. Отту 14 муң от тудукчулары болгаш 30 муң эки турачылар чедирер. Олимпиада одунуң чедер хоорайларының даңзызын "Сочи-2014" организастыг комитеттин президентизи Дмитрий Чернышенко таныштырган, ында Кызыл база кирип турар.

Тайылбыр:

Олимпий шимчээшкининин төөгүзүндө Олимпиада оду бир дугаарына 1928 чылда Амстердамга чайгы оюннар үезинде көстүп келген. Ол черниң электри компаниязының ажылдакчызы ында стадионунуң суургазына баштайгы Олимпиада одун кыпсыпкан чүве-дир, шак ындагы байдал-биле хөй чүс бурунгаар читкен чаңылды катап оттурупканын ол безин билбейн барган.

бедик-бедик дагланы, суг хөө бектерин таварып апарган бол транспорттун кандыг-даа хевирин космос харылзааларының херселдерин ажыглаар. Кыпкан от колдуунда чер кыры-биле чедир турар, ынчалза-даа ону чүгле автомашинага эвес, самолетка, краньелге, мотоциклге, оон туржувалдыг инвалиттер тергезинге, каньон аътка, тевеге чедирип турганын чижектери бар.

Отту чедиреринин бир онзап аргазын 1976 чылда ажыглап чүве-дир, ынчан отту радомед кылдыр шилчиткен. Олимпиадада ол медээни спутник дамчышты Канадаже дамчыткан, аңаа лазер херел Олимпиаданың оду кыска.

Gov.tuva.ru-дан

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БЕЛЭЭ — ӨГ-БҮЛӨЛӨРГӨ ЧУРТТААР ОРАН-САВА

2012 чылдың декабрь 30-де Кызыл хоорайның Дружба кудумчузунуң 3/2 болгаш 3/1 бажыңнарын байырлыг байдалга ажыглалче кириген. Ниитизи-биле 77 өг-бүлениң Чаа чыл бүдүүзүндө чурттаар оран-савалыг болганы канчаар-даа аажок өөрүнчүг.

Ийи каат бажыңнарын бирээзинде — 46, а өскезинде 42 квартира бар. Өскүс уругларны бажың-балгат-биле хандыра база үрелип бустур четкен бажыңнардан чурттакчыларны көжүреринин талазы-биле көрдүнгөн программаларның боттанышкыны-биле ук бажыңнарын тудуп кылган. Красноярскиниң "Аркада" КХН төлөвилел-тудуг организациязы эрткен чылдан эгелеп ук бажыңнарын тудуун чаа үениң негелдезинге дүүштүр тускай материалдарны ажыглап тудуп эгелээн. Шак мындыг хевирлиг каркас-панель бажыңнарын Тывада бир дугаар тудуп кылганы бо. Хакасияда болгаш Красноярскиде ук бажыңнар агаар-бодустан кандыг-даа өскерлишкенинде быжыг туруштуун бадыткаан.

Тудугчулар бажыңны албан-езуу-биле дужааптары билек, ааскежиктиг чурттакчылар квартираларына чаңгыс хүннүн дургузунда көжүп кирген. Кызыл хоорайның

мэриязы чаа чурттакчыларга ийи автобусту болгаш улуг КАМАЗ машинаны тускайлап берген. Ол ышкаш бир өг-бүлөгө-ле мэрияның бир ажылдакчызын быжыглаан

Өскүс уруглардан — 39, а бустур четкен бажыңнардан көшкен 37 өг-бүлө база бир дайынчының өг-бүлөзи квартираларының дүлгүчүрлерин холга тудуп, чурттаар оран-савалыг болганы онзагай.

турган. Олар кыштын соогунда өг-бүлөлөргө менди-чаагай көжүп алыры дээш харысалгалыг болуп, чогуур хемчеглерни ап чорутканы ол. Эң-не солун чүүл — Кызыл хоорайның мэриязының Культура болгаш уран чүүл талазы-биле департаментизи чаа чурттакчыларның сагыш-сеткилин көдүрүп, улам сору киирип, оларга уттундурбас Чаа чыл байырлалын организастаан.

Өскүс уруглардан — 39, а бустур четкен бажыңнардан көшкен 37 өг-бүлө база бир дайынчының өг-бүлөзи квартираларының дүлгүчүрлерин холга тудуп, чурттаар оран-савалыг болганы онзагай.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чурттакчыларга байыр чедирген:

— "Бистин хоорайымыста 77 өг-бүлениң чурттаар оран-савалыг

Чазак Даргазы Ш. Кара-оол-биле чаа бажыңның бичи чурттакчылары кызыл кожааны кескен.

белчин метрде өртээ 25 муң рубль болур. А херек кырында Кызылда бир дөрбелчин метр өртээ 40 муң рубль четкен. Ынчангаш чурттакчы чонга таарымчалыг болуру-биле чуртталга бажыңын тудуп кылырының талазы-биле хемчеглерни ап, ажылды чоруткан бис. Келир чылын өскүс уругларга бажың тудар талазы-биле акша-хөреңгинин хемчээли 3 катап өзер, 100 млн. рубльди — республика, а

190 млн. рубльди федералдыг бажыңга аңгылаар. Ынчангаш шуңа бир дем-биле бурунгаар чүктүдүг, бүзүрелдиг болурувус эрттир жок чугула" — деп, Чазак Даргазы чугулап демдеглээн.

Чурттакчылар Чаа чыл бүдүзүндө "улуг белекти" алганы-биле өөрүп четтиргенин илереткен. Хайдамак АЛДЫНАЙ БАДЫ-ХООН АЙДЫС ДОРЖУНУҢ тыңгыр чурдуу.

ЧОННУҢ БҮЗҮРЕЛИ УЛУГ

Декабрь 20-де Хову-Аксы суурнун чылыг-электри төвүнге (ЧЭТ) болган авария бо хуннерге чедир бүгүдөниң кичээнгейинде туруп, ында үрелген чүүлдерни катап тургузарының болгаш септелге ажилдарының кандыг деңнелде чоруп база чурттакчы чонга кайы хире ачы-дуза чедирип турарының дугайында барык хүн бүрүдө төп болгаш республиканың массалыг информация чепсектери чонга тодаргайы-биле дыңнадып турар. Доңган суур, ооң чурттакчы чону дээш Тываның бүгү кожуун, сумулары, чон сагыш човап, Россияның регионнары деткимче-дузазын көргүзүп турарын эки билир бис.

Январь 6-да Хову-Аксы суурга спубликаның "Шын" болгаш увинская правда" солуннарының рналистери чедер бээривиске, ур биезги турум байдалында, н ортузунда дүвүрээзин чок, птелга ажилын кылып турар жилер база бүгү ажилды удурт турар даргалар кидин түлүк ылдаан, ажил-иш хайныгып ар болду. Тываның Чазаа бо ннерде ынаар "көже" берген, зак Даргазының оралакчылары, ыттар оперативтиг штабта чай к ажилдап турарын көрдүс. урнун девискээринде тургустун- онза байдалдың уржуктарын йладыр штабта "буржуйка" — мир суугулар, идик-хеп, аш-и, одаар ыаш база газ үлөп-заарының комиссиялары док-мал ажилдап, келген ачы-дуза дирилгезин бир-ле дугаарында и уругларлыг, хөй ажи-төлдүг бүлөлөргө, инвалидтерге, амы-ралының байдалы берге, чен-мес кижилерге үлөп-хуваап арын биске тайылбырлады.

Хову-Аксы суурга мындыг онза йдал тургустунуп кээрин кым-а манаваан болганда, баштайгы эреде организастыг айтырыг-ны шийтпирлээринге чамдык эгелер турган-даа болза, тодар-хемчеглерни дарый ап, ажилды ии организастаанының түңнел-де, чурттакчы чон ортузунга г дүвүрээзин болбаан. Элээн й квартираларда "буржуйка" жиривис демир суугуларны пганындан чурттакчы чон күрген черлерден бажыңна-не чанып эгелээни өөрүнчүг. Январь 6-да Тываның Баштыңы В. Кара-оол Хову-Аксыга кел-и, эвакуация пунктуларынга дп, ында түр чурттап турар ттакчы чон-биле ужуражып, кан-дуза хереглетиин турарының айында чугааны кылган. Январь 6, 7 хүннеринин бай-ы-биле алырга, Хову-Аксында ттап турар черинин аайы-биле й квартираларда 1024 киж, ооң

дуза албаны, хай-халаптар талазы-биле эмчи төвүнүн дежурный бригады хондур-дүндүр ажил-дап турар. 2012 чылдың декабрь 20-ден 2013 чылдың январь 6-га чедир эмчилер 1828 кижини, оларның аразында 716 уругларны шинчип хынаан. Кижилер кол-дуунда-ла хан базыышкыны улгатканы, чөдүрүп, думаалай бергени дээш кээп, эмчи дузазын ап турар.

Хову-Аксының школачы уруг-ларын Тываның болгаш кожолары-выс — Хакасияның, Красноярск крайның курорт-санаторийлеринче дыштандырып чорудар ажилды

Хову-Аксының школачы уругларын Тываның болгаш кожоларывыс — Хакасияның, Красноярск крайның курорт-санаторийлеринче дыштандырып чорудар ажилды база бедик деңнелде органиастап турар.

база бедик деңнелде органиастап турар. Январь 5-те 63 школачылар Красноярск крайның "Тесь" сана-торийинде, январь 6-да 70 уруглар Хакасияның "Шира" санато-рийинде кадыын быжыктыраы-биле чедер берген. Дүүн, январь 9-та, 79 уруглар база-ла "Тесь" сана-торийинче аъттанылган. 19 оолдар, кыстар "Чедер" курортта дышта-нып турар. Ынаар ам база 30 уруг-ларны чорударына белекчеп эгелээн. Ынчангаш январь айда курорт-санаторийлерге ниитизи-биле 261 уруглар кадыын быжык-тырып дыштанырлар.

Бо хүннерде Хову-Аксының чурттакчы чонунга эң-не чугула, кол херек чүүл "буржуйка" демир-суугулар бооп турар. Онза байдал тургустунган соонда 1100 суугулар хереглетиин турган болза, чоок-ку хүннерге чедир 741 суугуларны Хову-Аксыга чедирген. Январь 6, 7 хүннеринин байдалы-биле ам-даа 359 суугулар херек бооп, немей кылыры негетинип турар. Ын-чангаш Тываның Баштыңының даалгазы-биле Кызыл хоорайның албан-организация черлери, хуу

доозуп турар социал албан чер-лери — эмнелгеге, школага, уруг-лар садтарына, кырганнарның болгаш инвалидтерниң бажың-интернадынга база чедип, кыл-дынып турар ажил-биле та-нышкаш, чоокку ийи хонукта бо объектилерге чылыгы кириери-биле шалыпкын ажилдаар даал-галарны берген. Шолбан Ва-лерьевич ол ышкаш соок суг хандырылганының трассаында катап тургузар ажилдарны чору-дуп турарын хынап, боду ол ажилга киржип, суурнун бойлерлеринге чедип, түңнелдерни үндүргөн.

Январь 6-да Хову-Аксыга Тываның Баштыңы Ш. В. Кара-оолдун удуртулгасы-биле онза байдалдың уржуктарын чайладыр оперативтиг штабтың ажилчын хуралы болган. Ооң ажилына Россияның регион-нар хөгжүлдезинин талазы-биле яамының чуртталга-коммунал ажил-агы департаментизинин директору Юрий Осипов база Россияның Күртудуунун коммунал инфраструктура эргелелинин начальниги Сергей Шаль олар ба-

за киришкен. Аварияның түңнел-линде үрелген чүүлдерни катап тургузарының база септелге ажилдарының чорудуун хуралдың киржикчилери сайгарып чугаа-лашкан. Юрий Осипов ажил да-раалаштыр, чада аайы-биле чоруп турарын демдеглээш, кылдыган ажилдарны, чедишкенин улам быжыглап, чоокку хүннерде бүгү угланышкыннарже ажилды шапкынчыдып күштелдирерин чугулалап айыткан. Москвадан келген удуртукчулар ниитизи-биле республиканың оперативтиг шта-вының бирги ээлчеге ап чоруткан хөдөлүшкенин, хемчеглери шын болганын база кончук берге байдалды төлөп алып эрткенин чугаалап, ам дараазында чада — кол социал объектилерге, чурт-талга бажыңнарынче чылыгы кириер чугула айтырыгны чогу-мчалыг шийтпирлээри-дир дээрзин онзалап демдеглээнер.

Ажилчын хурал соонда Тыва-ның Баштыңы Москвадан келген удуртукчуларны ажил-иш хайнып турар шупту объектилерге, Хову-Аксының ЧЭТ-ке чедирип, септелге ажилының ниити байдалы-биле таныштырган соонда, Юрий Осипов, Сергей Шаль Хову-Аксының чылыг-электри төвүнүн шагда-ла ажилдаар арга-шинээ, курлавыр-лары төнгенин, келир үеде ону катап тургузар барымдаа чогуу чугаалааннар.

Ол ышкаш "буржуйка" салган квартираларга кирип, чурттакчы-лар-биле чугааны кылып, ындыг суугулар 3 өрээл квартирага чы-лыгы чедер кылдыр берип тура-рын бүзүрөп көргөннер. Ниити түңнелди үндүрүп тура, ажилчын күштү, участок бүрүзүнге хары-салгалыг удуртукчуларны шын тургусканындан база чоннун дилээн, негелде-хереглелдерин үезинде шийтпирлеп, хандырып келгениндан чон ортузунга дүвү-рээзин үнмээнин, оорланыр, үп-тенир, корум-чурум үрээр чорук-тар болбайн турарын Москвадан келген удуртукчулар база катап онзалап демдеглээш.

Кыштын соогунда мындыг берге байдалга таварышкан-даа болза, хову-аксыжылар быжыг туруштуун, тура-соруктуун, чүт-күлдүүн көргүзүп турарына киж, чоргаарланыр-дыр. Хөй кижиниң аразында ийи-чаңгыс таарзынмаан сеткилин илередип, ол-бо чүве четпес, чедишпес деп чоруп турар кижилер бар болбайн аан. Ынчалза-даа чоннун хөй кезини деткимче-дуза, сагыш салышкын дээш өөрүп четтиргенин илередип, чылыг-чымчак сөстөрни чугаалап турар. Ам оларның чамдызынга сөстен берээлиңер:

Чайлана Бегзи, Иркутск хоорай-ның эмчи универ-ситетинин 2-ги курузунун студен-тизи:

— Чаа чыл бү-дүүзүндө авам мен-че телефон-биле долгап, суурувус доңган деп дыңнаткан-даа болза, кышкы дыштанылгамны төрөөн суурумга эрттирери-биле чедип келдим. Авам, дунмам-биле угбам сугда кады чурттап, демнежи, бот-бодувуска дузалажып турар бис. Бажыңнарже, школа, эмнелге болгаш өске-даа албан черлеринче чылыгы кириер дээш Тываның Чазааның даргалары, удуртук-чулар, тускай мергежилдиглер, соңгаартан дуза көргүзүп келген-нер дүн-хүн чок демниг ажилдап турарын көргөш, бажыңнарже чылыг удавас чедип кээрин манап, шыдажып тур бис. Бүгү Тыва са-гыш човап, деткимче-дуза көргү-зүп турарын суурувустун чону чу-гаалажып, өөрүп четтирип тура-рынга каттыжар-дыр мен. Бойдус чурумалдыг черде турар чараш суурувус бо берге байдалдан үнүп, келир үеде ам-даа сайзырап хөгжүүрүнге бүзүрелим улуг.

Маргарита Ооржак, Хову-Аксының эге школазының башкызы:

— Авария бол-ганының эге хүн-неринде школа-выс камгалап алыр дээш шыдаар шаавыс-биле ажилдап турдувус. Ада-иелер лампалар-биле батареяларны эргизип, хондур ажилдап, дежур-ныйлап турдулар. Онза байдалдың уржуктарын чайладыр дээш соок-та хондур-дүндүр ажилдап турар удуртукчу даргаларга, ажилды холу-биле тудуп кылып турар бөдүүн ажилчынарга бистен-даа артык берге деп билип турар мен. ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы, сайыдывыс Каадыр-оол Алексеевич башкыларже онза ки-чээнгейни салып, "буржуйкаларны" аңгы эккелгеш, бажыңнарывыска салып бергенин улуу-биле өөрүп четтирип турар бис. Айыыл-халапка таварышкан бистерже ээ көрнүп, ачы-дузазын чедирип турарлар хөй — улуг Россияның регионнарындан эгелээш, төрөөн Тывавыстың ко-жуун, сумуларына, хөй национал-дыг чонунга чедир. Ынчангаш бүгү-деге мөгөйп тур бис. Тываның Ча-зааның Хову-Аксында оперативтиг штавының кижигүннеринин демниг ажилының түңнелинде тургустунуп келген берге байдал чавырлып, септелге ажилдары шуудап, эки түңнелди чедип аар шийтпирлиг байдалче киргенин демдеглээр апаар. Бодум хуумда, аш-чем хуваар комиссияда ажилдап тур

мен, бөгүн бир айга чедер аш-чем курлавырын чонга үлөдүвис.

Ольга Януш-кевич, Хову-Аксы ортумак школа-зының орус дыл, литература баш-кызы:

— Тываның Ча-заа Хову-Аксын камгалап арттырып аар дээш улуг хемчеглерни ап, күженишкенин ажилдап турарын чон көрүп, ооң херечизи бооп турарлар. Эң-не берге айтырыг "буржуйкаларны" үлөп-хуваары бооп-тур. Чонга ол чедишпейн турарындан таарзынмайн турар кижилер бар. Бодум бо комис-сияда ажилдап турар болгаш тайылбыр ажилын чорудуп, демир суугуларны өг-бүлө бүрүзүнге чедер кылдыр кылып турар, чоок-ку хүннерде кээр деп бүзүредип тур бис. Суурувуста байдал шуут нарыыдаанын эскербедивис, кол чүүл — девидеп, дүвүрээр байдал-че кирбеси-дир. Өөреникчилер кышкы дыштанылга соонда үр саадавайн, школаже өөренип кирер дээрзинге бүзүрелим улуг.

Артыс Ооржак, төп кожуун эмнел-гезинин фельдше-ри:

— Онза байдал-дың уржуктарын чайладыр штабта хүнүн-не 8 шактан 6 шакка чедир ажилдап тур бис. Бир хүнде 30 хире киж, черле кээр-дир. Колдуунда ханының ба-зыышкыны улгаткан, бажы аараан, чөдүрген аныак-даа, назы-хары улгады берген-даа кижилерни шинчээш, канчаар эмненирин сүмелеп, халас эмнерни берип турар бис. Кээп турарларның аразында чарбыттыган, девидээн, дүвүрээр кижилер чок. Чон тургустунган байдалды бодап билип, боттарын оожум-топтут алдынып турары эки-дир.

Егор, Шончалай Будниковтар, Хову-Аксының чурттакчылары:

— Мен тус черниң "Водокана-лында" канчакчы бооп ажилдап тур мен. Шончалай школада ажилдап турар. Кандыг-даа онза байдалдарда, аргажок аар-берге-даа үелерде кол чүүл — мөгүдөп, дүвүрөвези деп билип турар бис. Харын-даа, бодун холга ап, чоок кижилеринге, кожоларына, эш-өөрүнге дузалажыры чугула. Бодум хуумда он өг-бүлелерниң бажыңнарына "буржуйкаларны" салырынга дузалаштым.

Хову-Аксының дыка хөй чурт-такчылары оперативтиг штабка кээп, күзелдин-биле дузалажып, арга-сүмезин берип турары эки. Даштын күштүг сооктар турза-даа, ундаралга алзып, сүлдө-сүзүү, хей-аьды кудулаан кижилерни-даа эскербедивис. Бистерниң-биле чугаалашкан кижилер хомудал-дарын эвес, каяа, чүнү чедир кылырын, кандыг айтырыгларже кичээнгей салырын чугаалап тур-дулар.

Адыгжы СААЯ.

Кыштын соогунда мындыг берге байдалга таварышкан-даа болза, хову-аксыжылар быжыг туруштуун, тура-соруктуун, чүт-күлдүүн көргүзүп турарына киж, чоргаарланыр-дыр.

тинде 247 уруглар чурттап ар. Оларның хөй кезин — 588 ки, ооң иштинде 136 уруглар ржуйка" демир-суугулар салган ртираларда. Арткан 436 киж, иштинде 111 уруглар электри-те чылыдар чылыдыкчылар ган квартираларда чурттап арлар. Төрелдеринде чурттап арларның саны — 1823 киж, рның 858-зи — уруглар. Түр чуртталга пунктуларында киж, чурттап турар, ооң иш-де 150-ни — уруглар. Оларны де дөрт катап чемгерип, эмчи азын көргүзүп турар. 2012-дың декабрь 24-тен бээр Хову-ында поликлиника, дүрген

сайгарлыкчылар 10 хонук иштинде 500 суугуларны кылыр дээш ажилдап кирипкен болгаш кылдынганын-на Хову-Аксынче дарый чедирерлер.

Одаар ыаш үлөп-хуваар пунк-туга 994,4 куб. м. ыяшты эккел дүжүргөн. Оон чурттакчы чон 905,4 куб. м. ыяшты алган. Үш суг сөөр-тур машиналар чонну ижер суг-биле хандырып турар. Январь 6-да суурга келген 598 суг кудар канистр саваларны база дораан үлээш.

Тываның Баштыңы—Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол бот-тускайлаң ажилдаар "Теплотрон" деп котелдарны салып тургузарын

Президентиниң парлалга конференциязы — эки үлегер-дир БҮЗҮРЕЛИМ БЫЖЫКТЫ

Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путинниң дорт эфир дамчыштыр эрттирген парламент конференциязын чон ортузунда улуг сонургал-биле сайгарып, чугаалажып турары билдингир. Мен база аңаа хамаарыштыр бодалдарымны үлөжип көрөй.

В.В.Путин салдыгын айтырылгарга тодаргай, сан-фактылар-биле бадаткатынган харыыларны берди. Политикага, экономикага хамаарыштыр болгаш амыдыралчы-даа айтырылгарны чурт иштинде байдалды деңгизгүрлөп тургаш, билдиги харыылады. Ол парламент конференциязы чурттуң бирги удуртукчузунун чурту дээш, чону дээш, оларның бүгү талаалыг сайзырал-хөгжүлдери дээш бедик харысалгалыын көргүскен, эки үлегер-чижек-тир. Ол чуртунга, Россияга, бердинген, ынак кижидир дээрзинге бүзүрелим быжыкты.

Кайы-даа регионунуң хоорай, суурларының төлээлериниң салган, шийтпирлеттинмейн турар "аарышкылыг" айтырылгарына хамаарыштыр ооң берген харыылары нийти байдалды ыяк билдир дээрзин бадаткап турар-дыр. Федералдыг деңгелдин, регион болгаш муниципалитеттерниң удуртукчуларының харысалгалыын тода айтып, олар-биле сырый харылзаалыг кады ажылдаарын ол онзалар демдеглээн болгай.

Тываның төлээзиниң Кызыл-Курагино демир-орук тудуунга хамаарыштыр салган айтырылгарына ону кым эгелээнин, ооң даштыкыже үнө бергенин, тудуг берге байдалда турарын, херек апарза, ооң тудуунга күрүнө киржир дээрзинге бүзүрелдиг харыылады.

Ол бүгүнүн соонда мындыг түннелдерге келдим. Бистиң республикада муниципалитеттерниң удуртукчуларының ажилдап турар арга-шинээн эскерип чоруурга кыптыгып турар от чок, чогаадыкчы чорук болгаш идепкейге эгелээшкннер эвээш, чонга болгаш хөй-ниитиге даянмас, чагырып-дужаар хөөн колдап турар, муниципалитеттин социал-экономикага болгаш демографияг көргүзүлгелерин тодарадып албаан, эрге-хоойлу актыларын эки-ле сайгарып албаан боор-дур, корум-чурум үрепки дег, тояарына сундулуг хамаатылар-биле тодаргай ажыл чорутпас, харын-даа олардан оспаксыраар хөөн илдең, ооң түннелинде Кызыл хоорайда тоянчылар, бомжтар джир кижилеривис Тываның адын дыка баксырадып турар.

Элчеглиг чыл төнгени-биле чаа чылда сорулгаларны тодарадыр үе келген. Мээң саналым: кожуун, суур, сумуларга 2012 чылдың четтарын улуг-бичин удуртукчулар чурттагыч чон мурнунга бээрде, РФ-тин Президентизи В.В.Путинниң эрттиргени парламент конференциязының үлегери-биле эрттирерин сүмеледим. Ынчан чон кымыл ол, харысалгалы чүктөп шыдаар удуртукчу бе азы чок бе дээрзинге хамаарыштыр бодалдарын илередип, санал-оналын берип, түннелди үндүрер апар.

Сергей САЛЧАК,
күш-ажылдың хоочуну.
Бай-Тайга кожуун.

ЧУРТТУҢ, ЧОННУҢ ТӨӨГҮЗҮ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН

100 чылче базымнар

Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун Дээди Хуралга кылган Айыткалы аажок тодаргай, ханы политиктиг болгаш ажил-агыйжы утка-шынарлыг, бөгүнгү болгаш даартагы чугула сорулгаларны салган доктаал-саавыр болур. Ону бурунгаар көрүштүг, деп-шилгелиг, хөгжүлдениң таваан салган, дазылын быжыглаан, кыска хуусаада күүседир, чүс чылды төлөптиг уткуурунун программасы кылдыр хүлээп алдым.

Республика Баштыңы бодунун Айыткалынга тыва чонун ол төөгүлүг болуушкунга белеткелге эң идепкейлиг болурунче, хоочуннардан школачыларга чедир үлүг-хуузуун кириштиреринче кыйгырган. Ону деткивес аргажок.

Бо төөгүлүг юбилейге уткуштур Чазак Даргазының чарлааны "100 чылче базымнар" деп мөөрейге идепкейлиг киржип, амдыгааштан белеткенип, амы-хууда кандыг үүлени кириштирип болур мен деп шүгдүнери чугула. Хажызындан хайгааракчы болбаалыңар, эргекке ораам-даа

болза, эки чүүлден кылылыңар! Чонувустун аразында мерген угаанныг, сагынгыр-тивынгыр, эрес-кежээ, дидим-шогаа, бойдустан чаяттыгын кандыг-даа салым-чаяанныг оолдар, кыстар бар болгай. Ындыглар 100 чылдың байырлалынга белеткел үезинде хөйү-биле илереп кээринге бүзүрээр мен.

“100 чылче базымнар” деп философчу бодал-биле салдыгын сорулганы күүседириниң кол быразы — парламент. Шак ындыг ат-биле тыва, орус дылдарда парламенттин солунчугаштарны, дептерлерни байырлалга уткуштур үндүрерин массалыг информация чепсектерин удуртуп турар органнар өөренип көрзе кандыгыл деп саналдыг мен.

Дарганың Айыткалында мынча дээн: “Юбилейге белеткелдерге хамаарыштыр бүгү чон-биле чугаалажышкын амдызында четпейн турар. Ук тема-биле чонче калбаа-биле үнери чугула”. Шынап-ла, массалыг тайылбыр ажылы амдызында эгелевээн. Ийи дакпыр юбилейлиг байырлалдарны чогумчалыг эрттирериниң магадылалы дээрге чон ортузунга ажил

болгай. 2013 чылда республиканың чурттакчыларының аразында лекциялар, беседалар, дискуссиялар калбарар, оларның темазы “100 чылче базымнар” болуру чугаажок. Оон чыдып каар, аңаа киришпейн баар, хажызынга артып каар кижиге турбас ужурлуг. Мөңгүн-Тайганың сарлыкчызы, Тожунуң ивижизи юбилейлиг 100 чылга

тураскааттыгын хуудусту, календарыны чурттап оран оран-савазының ханазынга азып алган олурары күзенчиг. Чүгле ол эвес, “100 чылче базымнар” деп философчу бодал-биле салдыгын сорулганы күүседириниң кол быразы — парламент. Шак ындыг ат-биле тыва, орус дылдарда парламенттин солунчугаштарны, дептерлерни байырлалга уткуштур үндүрерин

массалыг информация чепсектер удуртуп турар органнар өөренип көрзе кандыгыл деп саналдыг мен.

Кызыл хоорайның эрик кыдында “Азияның төвү” тураскаады, национал паркты, хоорай түвүнде шөлчүгешти үнденин-би чаартып кылыр дээнинге өөрүв аргажок. Шынап-ла, ол байырлы үезинде аажок чараш кылды чаарттыгын черлерлиг болур вуска бүзүрээр мен. Айыткал, “үрөвишаан тудуп тургузаалы” дидиг кыйгырыг бар. Ол дээр тоймаглаттыгын, ара кагдыг, тудуглар-дыр. Шынап-ла, ындыларже кичээнге салырының чуглазын Ш.В. Кара-оол шын эскеген. Маңаа хамаарыштыр чаңгы бодалымны илередип көрөй.

Кызыл хоорайның Тыва эл турачылар кудумчузунун 22 бога 24 дугаарлыг бажыңнарын аразында, төп рынокке кирер орнаксында элээн бедидир тутканды болза, ара кагдыгын, “бурун шаңың” тудуу бар. Та каш чыл тур келген чүве. А ооң чаны-биле кижэртер аргажок, багай чыт дораана думчукка кээр. Ол дугайын солуннарда-даа бижип турган, түннечок. Чугула юбилейлерни найысылалдың төвүнге мындыг “чытты” уткуур бис бе, Кызылдың мэрия аңаа хамаарыштыр кандыг-би хемчег алыр ирги бе деп айтырылгар-биле бо чүүлүмн доосту.

Хирлиг-оол КОНГАР,
партия, совет ажилдарының
хоочуну.

Кызыл хоорай.

КОПТУ ТУЛЧУУШКУНУНУҢ 100 ЧЫЛ ОЮ

Төөгүвүстүң чедир ажыттынмаан арыннары

Тываның Баштыңы — ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол бодунун Айыткалынга Тыва биле Россияның аразында эгелээн харылзаларга хамаарыштыр чедир шинчилеттинмээн арыннарже болгаш анаа-ла кагдыгын болуушкуннарже кичээнге салырын бистиң эртемденнеривиске сүмелээн.

Ындыг болуушкуннарның бирээзи, эң-не колу — улуг орус чонунуң дузазы-биле, оларның киржилгези-биле национал-хосталгалыг шимчээшкннривиске чедип алган тиелелгевис-тир. Ооң түннелинде 1921 чылда Таңды-Тыва республика бодараан. А ооң чылдагааны болгаш эге үнденин — Копту тулчуушкунунга тиелелгевис, манчы-кыдаттан адырылганы, ооң салдары-биле орус протекторатка киргенивис.

Кыдаттын Цин династиязы дүжерже-ле, үргүлчүнүн дорамчыла-лынга чораан тыва чон Качык-Сайгалдан эгелээш, Эрзин, Тес-Хем, Өвүр дургаар кыдаттарны чурттан үндүр сывыртап, чижең садыгжыларның үлтеп алган мал-маганын хавырып ап, бараан-са-раанын үлтеп, лаңгы-садыгларын үредеп кирипкеннер. Байдалдың шыңгыы өскерилгезин эскергеш, Амбын-Ноянның чагыргазы 1911 чылда кожууннарының баштыңна-рын чыгаш, чоокку үеде чөвүлел хурал эрттирерин шийтпирлээн. Аңаа белеткел 1911 чылдың төнчүзүнде эгелээн, а чогум хурал 1912 чылдың январьда болган. Аңаа Урянхай крайны хостуг деп чарлааш, Россиядан камгала болгаш хоргадап дилээр шийтпир үндүргеннер. Ол шийтпирни ол-ла

чылдың январь 15-те Ак-Хемче чоруткан. Тыва чонунуң хосталга дээш шимчээшкннривис, орус чон-биле, орус күрүнө-биле чоокшула-жылгазының эге базымнары бо.

Чогум Копту шивээзи дээш тулчуушкун Барыын Моол биле Таңды-Тыва ийи чурттуң хөй аймактарының хосталга дээш демиселиниң чаңгыс хүнү. Олар ол хүнден эгелээш, 10 чыл дургузунда дүн-

А Копту тулчуушкунунуң киржикчилериниң аразында ады — Сүрүн, ону ооң оглу, партия ажылдакчызы Дөмүр-оол Уйну-оол Дордумович чугаалады.

Национал-хосталгалыг шимчээшкннге (дайынга) киришкен тываларның санын чүгле чаңгыс хүнүн Копту тулчуушкуну-биле кызыгаарлап болбас. А дайын, адак дээрге, 10 чыл уламчылаан. Төөгү

бижириде эпиг кылдыр башта силер номда таварылганы солунг чырыдып көрүңерем”.

Байдалдың мындыг берге турганындан ТАР-ның тургузукчу хуралы Кызылга (Урянхайск) эвес Таңдының Суг-Бажынга (амга Кочетово) болган. Совет чазакты болгаш Кызыл Шеригниң 1911 чылда-ла дүшкенинден болгаш хөй кызыл партизаннарның, Крюков Беспалов ышкаш удуртукчуларның өлүрткенинден, Урянхайскиниң актарның холунче киргенинден ТАР-ның чаа тургустунган Чазак чуртту Бии-Хемден удуртуп ужурга таварышкан. 1918-1922 чылдарда актар тергидеп турган. Оон хайындан Араттың революстун намын тургузар оргбюро 1921 чылда Өөктүн Кара-Бляшка, а партия боду 1922 чылда Туранга тургустунган. Бо бүгү болуушкуннар национал-хосталгалыг демиселге хамааржыр. 1921 чылда П.Е. Щетинкинниң “Темур-Батор” ат алганы, А.С.Кочетовтун база-ла Моолдан Тываже шургул кирген ак гвардейжилерни Тарлашкынга, Элегеске чылча шапканы дээш дайынчы Кызыл Тук ордени-биле шаңнатканы — моол-даа, тыва-даа национал-хосталгалыг демиселге орус чонунуң киржилгезиниң бадаткалы ол. Оон ыңай 1919 чылда Урянхайскиниң (Кызылдың) чурттакчыларын амбынның дужаалы-биле Минусинскиге көжүргөн. А Таңды-Тыва Республиканың Чазаның турум турар чери Хем-Белдир (Кызыл) болур деп шийтпирни ТАРН ТК-ның хуралы 1923 чылдың август 7-де хүлээп алган.

(Уланчылыг).

Чоодо КАРА-КУСКЕ,
Копту аймактың хүндүлүг хамаатызы.

“Чогум Копту шивээзи дээш тулчуушкун Барыын Моол биле Таңды-Тыва ийи чурттуң хөй аймактарының хосталга дээш демиселиниң чаңгыс хүнү. Олар ол хүнден эгелээш, 10 чыл дургузунда дүн-

хүн чок дайылдажып келгеннер. Аш-чем болгаш аът-улаг чок, идик-хеви самдарарган 400 шеригниң Барыын Моолда бергедеп дайылдажып турарын оларның баштыңы Куулар Лопсаң Тываже дыңнатпышаан, аът-хөл, идик-хеп, аш-чем болгаш немелде күш дилээн бижинде айтыкан. 2012 чылда Улан-Батордан тывылган ол бижики Лопсаң-Маадыр 1913 чылда чоруткан. Төөгүвүсте көзүлбээн тиелелгени чедип алган улуска канчал дузалашпас боор, ол-ла 1913-1914 чылдарда Барыын Моолче немелде күш октаттыганы моон илден. Оон ыңай ынаар анаа-ла чоруп турган улус, ылаңгыя кайгалдар база бар. Тес-Хемниң алды-чоодулардан Сүрүн Дөмүр-оол Элчиген-Сүү. Ол оон дордум төрөпчелиг келген. Ол оозун бүгү назынында эдилээн, ынчангаш чон ону анаа-ла Дордум дээр. Паспорт тыпсырда ооң ады Дөмүр-оол Дордум Элчиген-Сүүевич аларган.

документилеринден көөрге, эң-не аар-берге, хөй чидирлиг болгаш дорамчыладыг болган чылдары-выс бо. Араттың аъттыг шериниң биче командирлер школазының старшиназы, шеригнин спортчу аъттар бөлүүнү удуртукчузу, ТАР-ның беш дакпыр чемпиону Эзир-Караның чарышка киржир эргезин казаанының (репрессиялатканы) херечизи, боду база 20 чылга шийттирген болгаш хөрөңгизин хавырткан лама, “Сарыг шажын өөрединиң эге билгилери” деп 1992 чылда үнген номнун автору, Чөөн-Хемчиктин Баян-Таладан Куулар Орустун менче чоруткан чагааларының бирээзинде (1989.11.15) мынча дээн: “1966 чылдагы “Тыва төөгүзүнүн” 336-гы арнында Тес-Хемниң Чодураадан 49 кижини хуралга чыылдыргаш, араатанзыг езу-биле ак-орустар узуткаан деп демдеглээн. Ындыг таварылгалар барыын талакы Тывага оон-даа дора турган. Ону

Ш.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай.
2012 чылдың декабрь 19
№ 315

Чаа барааннар бүдүрүкчүлөрүн илередир

Эки шынарлыг, чаа барааннар бүдүрүп шыдаар аргаларлыг биче бүдүрүлгелерни болгаш ус-шевер кижилерни илередип тывар сорулганы Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол салган.

"Бир суур — бир продукт" деп төлөвилелди күүседир дээш харылаар кижини Тываның кожуун бүрүзүгө республиканың Чааан-дан быжыглаар. Ындыг шийтирнни Шолбан Кара-оолдун эртирген

чөвүлел хуралыга хүлээп алган. Эки шынарлыг, чаа барааннар бүдүрүп шыдаар аргаларлыг биче бүдүрүлгелерни болгаш ус-шевер кижилерни илередип тывар сорулганы оларның мурнунга салган. Олар төлөвилелдин киржикчилеринге деткимчени регион программаларының күсели-биле чедирериниң аргаларын ажилдап кылып ужурулглар.

"Бир суур — бир продукт" деп төлөвилелди Шолбан Кара-оол чыл санының Айыткалынга 2013

чылдың кол сорулгазы кылдыр чарлаан, ол төлөвилел Тываның чурттакчыларының, ылаңгыя көдээ чоннуң улуг сонургалын бол-дурган. Аңаа хамаарыштыр тодар-гай саналдарлыг чагаалар солун-нар редакцияларыңче, Чазак Даргазының секретариатыңче хөйү-биле кирген. Кижилерниң ол идепкейин деткири, тайылбыр ажылын күштелдирери чугула дээрзин Тываның Баштыңы онзаалап демдеглээн.

Төлөвилелдин башкарыкчызы

болуп турар экономика сайыды Елена Каратаеваның дыңнадып турарын езугаар алырга, Чазак Даргазының саналын бүгү респу-бликага непередири чугула, чүге дээрге биче бизнес колдуунда найысылалда болгаш ону дол-гандыр непереп турар, ол төлө-вилел республиканың 124 суурун хаара тудар ужурулг.

Төлөвилелди харылап турар кижилерниң ажылын боду хы-налдага алырын Шолбан Кара-оол дыңнаткан. Оон акшаландырыш-

кынынга аңгы-аңгы деңгел бюджеттериниң киржилге дугайын чугаалап тура, т сорулгалыг программала акша-хөреңгизин кайы хама-үлээри эвес дээрзин дың-Оон түннелдин бүдүртү продукцияның шынарын б даалап үндүрер. Чаа, солун дукция садыгларга кирзин бүгү хемчеглерни Тываның алыр дээрзин дыңнаткан.

ТР-ниң албан-езузу сайтызын

Салгал дамчаан мергежилд

"Дириг ном"-биле дөмей

Амыдыралдан көрүп чо-руурга хөй-ле кижилерниң аразындан өскелерге дөмей-лешпес онзагай аажы-чаңыг, ховар кижилер чоруур. Ын-дыгларның бирээзинге бо-дунуң шилип алганы мерге-жилдинге 49 чыл ишти со-нуургалдыг, ак сеткилдиг ажилдап келген, амгы үеде Тыва Республиканың мал эмнелгезинин төвүнде улуг мал эмчизи болуп ажилдап чоруур Дадар-оол Арак-чаевич Донгакты хамаа-рыштырып болур.

Ол — Россияның көдээ ажил-агый талазы-биле күш-ажылының хоочуну, 1982 чылда Республи-каның мал эмчилеринин мөөрейинге тиилеп, "Мергежилдинге эң-не тер-гин" деп хөрек демдээниң болгаш Тываның Чааан-дын хүндүлел бижинин эдилекчизи.

Д.А. Донгак 1949 чылда Ба-рыын-Хемчиктин Эрги-Барлык суурга төрүттүнгөш, ортумак шко-ланы аңаа дооскан. Улаштыр Тываның көдээ ажил-агый техни-кумун 1973 чылда дооскаш, 5 чыл хире бодунуң суурунун "Хемчик" совхозунга улуг мал эмчизи болуп ажилдаан. Каян Красноярскинин көдээ ажил-агый институтунга дээди эртем чедип алганының соонда, 1977-2003 чылдарда Сук-пактын "Семиртилге" совхозунга улуг мал эмчизинге, республиканың халдавырлыг аарыгларга удур де-мисел чорудар бөлүүнүн дарга-зынга база 2003 чылдан 2012 чылга чедир Республиканың мал аарыг-лары-биле демисел чорудар стан-цияның даргазынга чедир депшип ажилдаан. Амгы үеде ук стан-цияның хоочун ажилдакчызы, улуг мал эмчизи болуп ажилдап чоруур.

Ажык сеткилдиг, чугаакыр, хоочун мал эмчизинин ажил-амы-дыралы-биле чоок таныжып чугаалашканым дыка улуг че-диншкин болду. Оон ажылының болгаш өг-бүлезинин дугайында бодалдарын номчукчуларга ба-раалгаттым.

Чаңгыс мергежил — чаңгыс өг-бүле

Өөм ишти Антониде Сыргы-майовна-биле 1974 чылдан эгелеп өг-бүле тудуп чурттаандан бээр барык-ла 40 чыл чеде берген. Ол база мен ышкаш мал эмчизи эртемниг болгаш иелээн чаңгыс коллективте ажилдап чор бис.

Бистин таныжып чурттааныыс база бир уктуг чүве. Ол чүл дээр-ге, бистин аваларыыс чажындан тура кончуг чоок эжишкилер чораан. Кудашкылар болур деп ийи эжишки эге дээрзинде-ле бодап

Д.А. Донгак.

алгаш турганнар. Мээң кат-иём болур уругларым кырган-авазы Анчимаа Самба-Сүрүновна Кара-Сал Эрги-Барлык суурунун херээ-жен тракторизи чораан. Шаанда Тывага амыдырал кончуг нарын турда, хондур ажилдаар үелерде безин херээжен кижини хирезинде чажам дивес, ажылынга бердин-гени аттыг кижини. Мен күдээлеп кирип турумда, ажилдааш өгже

лерим, оларга чоргаарланмас аргавыс чок. Ада-ие ажы-төлүн канчаар кижизидерил, оларның келир үеде салым-хуузу оон хамааржыр болгай. Өөм ишти-биле ажы-төлүвүстү келир үеде эки кижилер болзун дээш бүгү тала-зындан кижизидип келдвис. Оон түннелинде ажы-төлүвүс дооза-зы эртем-билигнни чедип ап, боттары амы-хууда чуртталгазынче шуудап

Чугаакыр, өскелерге цлегерлиг, ажы-лынга ак сеткилди-биле бердинген кижини-биле кады ажилдаары — улуг аас-кежик. Ол — езулуг-ла бүгү талазы-биле дески, адавыс ышкаш сүмелекчи, дузааргак, биче сеткилдиг кижини. Кандыг-даа кижиниң дилээнден ойталавас, бичии-даа бол, дузаны черле көргүзүп чоруур. Оон кандыг-бир кижини хомудадып чоранын кым-даа көрбээн.

кирерде, ажилдап кедер чүвүрүн каяа иштинге платые-биле солуй кедипкеш, кирип келир. Ол үеде кадай кижини чүвүр шоолуг кетпес чораан болгаш күдээзиниң мур-нунга чүвүрлүг турарындан эпчок-сунар турганы ол боор. А бо мээң өөм ишти иезиниң кайгамчык аажы-чаңын дөзөп алган, кылбазы-тутпазы-ла чок, ажилгыр кижини.

Ажы-төлүм — мээң алдын эртинелерим

Кижиниң чуртталгазында ажы-төлү дег улуг аас-кежик кайда боор. Өөм ишти-биле кады ожу-дажы дег үш кысты база адазының салгакчызы болур чаңгыс оолду дорукуртуп өстүрдүвүс. Мээң ажы-төлүм — мээң алдын эртинелерим.

нын чедирип чоруур. Мээң ачам кончуг шевер, чазаныр ашак чо-раан чүве, а огулмунуң шевер бол-ганы кырган-ачазындан укталган-на боор. Оон бичизин март 8-те төрүттүнгөн боорга, Байырмаа деп адаан бис. Бо уруувус амгы үеде Кызыл хоорайның мал эмнелге эр-гелелинде мал эмчизи болуп ажил-дап чор. Эң-не хеймери — Өлчей-маа. Тываның көдээ ажил-агый техникумунда база-ла мал эмчизи болур дээш өөренип турар. Ынчап кээрге, өг-бүлевисте шупту дөрт мал эмчизи бар-дыр бис.

Уругларымыстың биске сөң-нээни чараш, чаптанчыг ажы-төлү — уйнуктарымыс бар. Олар база үш кыс, чаңгыс оол. Черле оолдар ховар улус боор бис. Үш чыл бурунгаар харын улуг уруум биске бир дугаар оол уйнукут чаяап бергени ол-дур.

«Эки кылган ажил — элп читпес алдар»

Кижини ажылынга ынак, сонургал

Кижини ажылынга ынак, сонургал-ла болза, каян-даа бергелерге торул болур чүве. Шилип алган мергежил хей-адымны көдүрүп чоруур.

галдыг-ла болза, каян-даа бер-гелерге торулбас болур чүве. Шилип алган мергежилдинге черле хомудава мен, ол харын-даа мени өөртүп, хей-адымны көдүрүп чоруур.

Амгы үеде бистин ажылымыста 35 ажилдакчы бар. Оларның хөй кезини — аныяк ажилдакчылар. Ылаңгыя келир чылын аныяктарга ажилчын олуттарны көвүдөдир сорулгалыг бис. Аныяк ажилдак-чылар дээрге бистин ажылымысты келир үеде уламчылап ажилдаар салгакчыларымыс болгай. Мээң база назы-харым улгады берген болгаш, амгы үеде бисте ийи чыл хире ажилдай берген Бурятияның университетинде бот-өөредилге-биле өөренип турар А.А. Сарыглар биле А.М. Ооржакка бүзүрөп, бодумнун салгакчыларым кылдыр арттырар бодалдыг мен.

Бистин ажылымыстың кол-ла сорулгазы — республикага халда-вырлыг аарыгларга удур демисел талазы-биле чогулгалыг байдалды тургузары. Бо чылын Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл кожууннарның малдарына бруцеллез болгаш туберкулез аарыгына удур демисел ажилдары хөй чоруттунган. Оон аңгыда тарып боозадырының ажилдарын чорут-кан бис, оон түннели бо чоокку үелерде көстүп, чаш бызаа, анай-хураган төрүттүнүп эгелээн. Келир чаа чылда чедип алыр ужурулг

сорулгавыс дээрге, Тывага целлез, туберкулез аарыг шуут чок кылдыр узуткаар сорулганы чедип алыр дээш күштү мөөнөзэр ужурулг бис дизе малдың ээдин чиир-ле б бис. Ынчангаш мал-маган болза-ла, кижилерниң кады айыыл турбас.

Бистин коллективист раалдыг, хөглүг улус бис. спортчулар база бар, ынча күш-культура залдарынче н санында барып, кадыкшыл быжыглап ойнап турар бис.

«Чыланнның шокары даштында, кижини шокары — иштинде»

"Дадар-оол Аракчаевич каш чугаакыр, өскелерге үлөг ажылынга ак сеткилди-биле динген кижини-биле кады а даары — улуг аас-кежик. Ол е-ла бүгү талазы-биле дески, а ышкаш сүмелекчи, дузааргак, сеткилдиг кижини. Кандыг-даа нин дилээнден ойталавас, б даа бол, дузаны черле көр чоруур. Оон кандыг-бир

сеткили хомудадып чора кым-даа көрбээн.

Бир катп Бай-Тайганың Хөлге сургакчылап чорув черге бир инек төрүп шыды барган. Ынчан Дадар-оол / чаевич ол-ла черге инекти төрүдүпкен. Чернин черинг зиишкин кылыры амыр эвес болгай. Дадар-оол Аракча ажилын бодунуң беш салаа-зы артык билер болганындан ка даа үеде малга дуза кадар белең чоруур кижини. Бистин а ажилдакчыларымыс үлөг хомучунуустан дыка-ла х өөренип ап турарлар. Хөөр чүве болза, "дириг ном" ы кижини-дир ийин.

Ол чүгө ажылынга берд чоруур эвес, а кады чоруур өөрүнүн хей-адын көдүрүп дунуң баштак-хөглүг аажы-биле үргүлчү хөглөдип чо Каян коллективте канды байырлал болу бергенде, ч ышаан, гитарага ырлавын танчылап тургаш, чааскаан цертти көргүзүп кааптар. Гита артында-ла солагай холу-ойнаар кижини чүве. Ындыг он талантылыг улус кончуг х боор чүве деп кады ажилдап өөрү чугаалаар болду.

Сайсуу ХЕРТ

Айдыс ДОРЖУНУҢ т тырган чүрү.

Хоорайның омур-хевирин чаартыр дээш

Кагдынган тудуглар-биле "сайгарылга" ажылы эгелээн

Найысылалдың администрациясының сайтының дыңнадып турары-биле алырга, хоорайның Төлээлекчилер хуралына Улуг-Хем эринде кагдынган тудугну доозар деп Кызылдың эрге-чагырга органы хүлээнип алган. Чүлдүм болгаш Кызыл партизаннар кудумчуларының белдиринде кагдынган тудуг оран-савазын хоорайның муниципалдыг өңчү-хөреңгиз кылдыр шилчидеринге депутаттар чөпшээрешкен. Кызыл хоорайның омур-хевирин үрөп турар кагдынган тудуглардан адырлыгы чугула дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол 2012 чылдың декабрь 5-те бодунуң Айыткалынга онзалап демдеглээн.

"2013 чыл Россия биле Тываның демилгезинин 100 чылы болгаш республиканың найысылалының тургустунганындан 100 чыл болганын демдегледип эртти-

реринге калбаа-биле белеткел чылы болур ужурлуг" деп Айыткалда тодараттыган. "Төөгүвүстүң чаа чүс чылынче кирип тура, 90 чылдарда "Хоозураан Тыва" деп алдаржаан чованчыг адывыстан шийтпирли-биле адырлыг ужурлуг болгаш адырлыг шыдаар-даа бис. Найысылал Кызылда безин каракка чаржынчыг, чедир туттунмаан, тоймаглаттыган тудуглар оон омур-хевирин үрөп турда, тургузукчу, чуртунга ынак, культурлуг, эки шилилгелиг кижини кижизидери берге. Хей-ниитинин тура-соруу болгаш быжыг чагырыкчы күш херек. Тус чер эрге-чагыргалары, үндүрүг органдары, Чер өңчүнүң яамызы, оон эртсе, Россияның хереглекчилеринин хайгаарал албаны олутпай өңчү ээзинин хемчээни алыр ужурлуг. Октаттыган оран-саваның тодаргай ээлери бар турбуже, олар тамчыктыг чурттап, шөлзөн орага кайын боор. Ведомстволар аразына удур-дедир чугжуп, төнмөс-батпас чагаалажып турар үе ам чок. Ажылчын бөлүктү дарый тургузары чугула. Тудуг

бүрүзүңге тодаргай хемчегни алыр херек. Чамдыкта эргезин казааш, ажилдаар күзөлдүг өңчү-хөреңги ээзинге халаска-даа дамчыдып берип, а херек болза, бульдозер-биле буза үстүрер" — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Шолбан Валерьевич ук айтырыгларны сайгарып ажилдаарына бир ай хуусааны берген.

Хоорайның эрге-чагырга органдарының база бир шийтпирлээр кол айтырыгларының бирээзи — Дружба кудумчузунда чоннуң арыгланчы чери апарган, аптека эргелелин чедир туттунмаан оран-савазы болуп турар.

Кызыл партизаннар кудумчузунда кагдынган тудуг оран-савазы келир үеде чаарттынар эрик кыдыының девискээринче кирип турар. "Чугаа болза чаа төөгүлүг черин, кол байырлал шөлчүгежинин, Азияның чаарттыган төвүнүн, Тываның чоргааралының дугайында болуп турар. Күчүлүг Эне-Сай эгезин моон алган, келир үениң найысылалы — Белоцарск хоорайның таваан маңаа салган. Бо чериниң онзагай демдектери биске хөйүнү хүлээндирип турар. «Каттышкан хемнер — каттышкан салым-хуу» деп мерген домак бар. Тываның болгаш Россияның ниити салым-хуузу маңаа доңнашкан. Улуг-Хемнин эриин оон төөгүзүңге төлөптүг кылдыр чаартып кылыр ужурлуг.

Эрик кыдыын улуг хемчээлдиг чаартып кылырынга шалтык кадып, чударгай болуп турар объектилерни чайладыр, тудуг шөлчүгежин арыглаар херек. Тудуг эгелээринге чедир чаа эриктиң шөлчүгежи белен турар ужурлуг".

Шак мындыг ажил бүдүн республикага чоруттунар ужурлуг. "Муниципалдыг тургузугнуң удуртулгазының сорулгазы — эңгейилеп арткан ол бузундуларны узуткаары. Катап тургузуп болурларын халаска улуска бергилепкеш, херек чок апаргандарын арыглап кааптар херек. Хоозураан ферма, МТС, кагдынган складтар эки ээзин тывар ийикпе, азы чер кырындан шуут узуткатынар ужурлуг" деп Айыткалда чугаалап турар.

Кагдынган тудуг оран-саваларны ончалаары болгаш оларга хамаарыштыр планны 2013 чылдың февраль 1-ге чедир ажилдап төндүрер.

www.gov.tuva.ru-дан.

Хоорайның төвүнде октаттыган тудуг.
Валерия КОНГАРНИН тырттырган чуруу.

Хүннүң медээлери

ХАНЫ КАЖЫЫДАЛЫН ИЛЕРЕТКЕН

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дуртулгазынга болгаш амы-тынындан арылган полицейжилеринин төрөлдигинге болгаш чоок кижилеринге январь 5-те болган орук озал-ондаа ээш ханы кажыыдалды илереткен. Аныяк кижилер амы-тынындан чан дээрзин хүлээп алыры дыка берге. Хүлээнген девискээринге олар ызы-биле албан-хүлээлгезин эрттирип ан. Харалаан, коргунчуг озал-ондак ханы амы-тынын алгаш барган. Бо-

думнун болгаш Тыва Республиканың Чазааның кежигүннеринин өмүнээзинден ханы кажыыдалды Тыва Республиканың иштики херектер сайыды Александр Лобановка болгаш полиция ажилдакчыларының төрөлдигинге болгаш чоок кижилеринге илередип тур мен" — деп, Шолбан Валерьевич чугаалаан.

ИХЯ-ның парлалга албанының дамчытканы-биле январь 5-те 15.00 шак үезинде Кызыл-Тээли автоорунун 231 дугаар километринге орук озал-ондаа болган. Билдинип турары-биле алырга, Тээли суурнун 35 харлыг чурттакчызы, "Хонда-

Одиссей" автомашинаның чолаачызы уткуй чоруп орав автомашинаның оруунче үне халдып келгеш, полицейжилеринин "ВАЗ-2107" автомашинаны-биле үскүлешкен. Ол орук озал-ондаанга "ВАЗ-2107" албан черинин автомашинанынга албан-хүлээлгезин күүседип чораан дөрт полицейжи ол-ла черинге өлгөн. Оларның үжү полицейжилер — истекчи, хынакчы болгаш чолаачы, дөрт дугаар пассажири — кеземче херээ дээш каразыттырган киж. Даштыкы автомашинага чоруп орган сес киж аңгы-аңгы хемчээлдин кемдээшкинин алган. Оларны Чадаанада төп кожуун эмнелгезинге чедирген.

ХОРУП КААН ТУРБУЖЕ...

Тыва Республиканың девискээринге аймаан үүрмектеп садып-сайгараң күрүне таарыштырылгасы" деп 2011-жыл ноябрь 11-де Тыва Республиканың ргени хоойлузун күүседир-биле ум-чурум" деп оперативтиг-профитиг хемчеглерни ап чорутканының елинде полиция ажилдакчылары дадан 2013 чылдың январь 1-ден 6-га

chedir хоойлуга удур арага аймаан садып-сайгарып турган 70 ажыг фактыны илереткен. Кызыл хоорайга — 30 ажыг, Барыын-Хемчик, Кызыл кожууннарга — 10 ажыг, Улуг-Хем болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарга база он-он ажыг херектерни тодараткан.

Кызыл хоорайның Лопсанчап кудумчузунда турар "Байкал" магазининге арага

аймаан хоойлуга удур үүрмектеп садып-сайгарып турганы илерээн. Хоруп турда-ла арага садып турган хоойлу үрегдээн садыгжыларга хамаарыштыр административтиг хемчеглерни онааган.

Магазиннеринин болгаш үгек-садыгларның хыналдазы ам-даа уламчылап турар.

ИХЯ-ның парлалга албаны.

Төөгүнүң база бир арнын ажыдып...

Эрткен чылдың декабрь айда Россия Федерациясының Тыва Республика талазы-биле кижиниң чаагай чоруунун болгаш хереглекчилеринин эрге-ажыының камгалалының адырында хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның 90 чыл оюн демдегледип эрттирген. 1912 чылда РСФСР-ниң Улус комиссарларының чөвүлели санитар органдарын тургузарының дугайында хоойлуну хүлээп алган.

Тыва Республиканың кол санитар эмчизи Людмила Салчак.

Шак мынчалдыр Россияга санитар-эпидемиология албаны күрүнениң чугула даалгаларын күүседип, арыг-шевер талазы-биле хайгааралды чорудуп, кижиниң чаагай чоруун камгалап ажилдап эгелээн. Амгы үеде Тыва Республика талазы-биле Росхереглел хайгаарал федералдыг албан черинде оон эргелелинден аңгыда, "Эпидемиология болгаш арыг-шевер төвү", "Чумага удур албан чери" деп бо 3 организация хаара туттунган. Ында нитизи-биле эпидемиолог, инфекционист, бактериолог, санитар эмчилер дээш, 350 киж санныг улуг коллектив ажилдап турар.

Тыва Республика талазы-биле кол санитар эмчи Людмила Кимовна Салчактын чугаалап турары-биле алырга, санитар-эпидемиология албаны эмчилеринин ачызында чурттуң санитар-эпидемиологтук байдалын чогулгалыг тудуп, бүгү-ле даалгаларны чедимчелиг күүседип келген. Ынчангаш бо төөгүлүг хүнде хоочуннарның канчаар-даа аажок үлүг-хуузу үнелеп, оларның эрткен оруунче хая көрнүрү чугула. Ол ышкаш кол санитар эмчи эпидемиология албанының сырый харылзаалыг кады ажилдап турары яамаларны, организацияларны демдегледип, Тыва Республиканың Чазаанга болгаш ТР-ниң Дээди Хуралынга (парламентизинге) оларның көргүзүп турар дуза-деткимчези дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Аяна Шойгу, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаты Ольга Кольчикова, Тыва Республика талазы-биле кол федералдыг инспектор Татьяна Монгуш, ТР-ниң Херээженнер чөвүлелинин даргазы Раиса Күжүгет дээш, өскелер-даа байыр чедирген.

Тергиин ажилдыг специалистерге, эмчилерге РФ-тиң кол санитар эмчизи Геннадий Онищенконоң шаңналдарын тывысканы онзагай болган. Ол ышкаш санитар-эпидемиология албанының 90 чыл юбилейинин медальдарын база өөрүп четтиришкен, хүндүлел бижиктерни албан черинин ажилдакчыларынга тывыскан.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Айдыс ДОРЖУНУҢ тырттырган чуруу.

Дүрген сумузунче аалдаашкын

ТР-нің Хоочуннар чөвүлелинің даргазы С.К. Долгар, ооң оралакчызы, Кызыл хоорайның хоочуннар (пенсционерлер) чөвүлелинің даргазы О.К. Дамдын олар уран талантылыг, идепкейжи хоочуннарны баштап алгаш, республикада назылап кыраан хамаатыларның база инвалидтерниң бажың-интернаттарының санаторий-профилакторийлериниң доктаамал аалчылары апарганнар.

Чоокта чаа олар Танды кожуунун Дүрген сумузун назылап кыраан хамаатыларынга болгаш инвалидтеринге аалдап четкен. Ие кижиниң амыдыралда ролюн дугайында беседаны Ольга Кыргысовна Дамдын чыылганнарга кылгаш, "Өг-бүле быжыг болза, күрүне база быжыг болур" дээрзин бадыткап чугаалаан.

Улаштыр Кызыл хоорайның хоочуннар (пенсционерлер) чөвүлелинің кежигүннери-биле "Энелер" ансамблиниң каттышкан уран чүүл көрүлдэзи эгелээн.

Чыылган чон концертти улуг сонуургал-биле көргөн соонда, бажың-интернаттың директорунун хүлээлгезин күүседип турар Херелмаа Алексеевна Тугаржал аалчыларга өөрүп четтиргенин илередип,

назылап кыраан хамаатыларның болгаш инвалидтерниң чурттап олурар байдалы-биле таныштырган.

Тываның каас-чараш бойдус-чурмалдыг Танды кожуунун Дүрген сумузунга назылап кыраан хамаатыларның болгаш инвалидтерниң социал дуза чедирер бажың-интернады 2007 чылдың март 6-да ачылдап эгелээн. Бо албан чери эмчи-социал төл болуп, ажаалда болгаш эмчи хандырылгазы хереглетинип турар назылап кырааннарның болгаш инвалидтерниң езулуг-ла "төрзэн уязы" апарган. Амгы үеде ында 49 киж (23 херээжен, 26 эр) чурттап турар. Оларның 12-зи — 1-ги бөлүктүн, 13-жү — 2-ги бөлүктүн, 4-ү — 3-кү бөлүктүн инвалидтери. Эң аныяк чурттакчы 18 харлыг, эң улуг назылыгы — 88 харлыг.

Келген аалчылар бажың-интернаттың оран-савазының арыг-силиин, септеп алганын магадап, ында чурттап турар кырганнарның болгаш инвалидтерниң хей-аьдын көдүрүп, ишти-хөңнүн өөртүп, ажык хөөрешкени канчаар-даа аажок онзагай, солун болган.

Римма ЧАВЫНЧАК,
Россияның Журналистер эвилелиниң
кежигүну.

Бажың-интернаттың чурттакчылары аалчыларны улуг сонуургал-биле хүлээп алган.

Төрүттүнген хүнүңер-биле

2013 чылда Россия уругларга немелде өөред төвү 95 чыл оюн демдегл А Кызыл кожуунда элэ-лерниң "Эврика" неме өөредилге төвү 1998 тургустунган. Ону кайг чымчак сеткилдиг, бедик с директор Кара-кыс Дамб. НУРЗАТ удуртуп турар.

К.Д. Нурзаттың январ төрүттүнген хүнү. Аңаа өртемчейиниң чараш, өңгүр чече сөңнөп, Чаа чылда чаагай чолду сеткилим ханызындан кү

Светлана Данзын

Хүндүлүг Артур Ойнаар-оолович! Хөй чылдарда силерниң удуртулганар-биле ачылдап келген "Шынчылар" 50 харлааны-нарны таварыштыр изиг байыр чедирип тур. Үениң "судалын тудуп", болушкуннар бүрүзүңге дүрген харыылап, үнелеп шыдаар, кижилер-биле ачылдап билер, чогаадыкчы, бедик мергежил-диг журналист деп силерни билер бис. Кады үндүржүп ачылдарывыс "Шынның" арыннарында төөгү болуп ар

Улуг юбилейиңер-биле сеткилдиң ханызындан байыр чедирбишаан, удуртуп турарыңар Тываның ном үч-черинге чаа Чылда бедик чедишкиннерни, силерге кежикти, быжыг кадыкшылды болгаш өг-бүлөңерге тайбыңны күзедивис.

"Шын" солуннун коллени

Күш чок деп санаар

Кызылдың медицина училищезиниң 1998 чылдың 26-да Саяна Өлчеевна ХАЙБАНЫҢ адынга тыва СБ №0270132, бүрүткээн дугаары 3773 дипломунун чит барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Мөөрейге киржиңер!

100 ЧЫЛДЫҢ ЮБИЛЕЙИНГЕ УТКУШТУР

Россияның болгаш Тываның демнежилгезиниң база Кызыл хоорайның үндезилеп тургустунганының 100 чылынга тураскааттыгган төөгү-документалдыг фильмин эң эки сценарийиниң идеязын чогаадырының мөөрейин Тывада чарлаан.

2014 чылда болур Россияның болгаш Тываның демнежилгезиниң, Кызылдың үндезилеп тургустунганының 100 чылынга тураскааттыгган юбилейлиг хемчеглер-биле холбашкан ажылдар ам кидин түлүк чоруп турар, аңаа республиканың чогаадыкчы коллективтери эң эки төлөвилелдерни белеткеп эгелээн.

Россияның болгаш Тываның демнежилгезиниң 100 чылынга тураскааткан бөлүк дамчыдылгаларны болгаш төөгү-документалдыг фильмин тургузарыңа дузалажырыңа беленин

Тыва Республикадан сенатор, "Останкино" телекомпаниязының чингине директору Алексей Пиманов илереткен. Фильмин тырттыларының акшазының кезиин бээринге Парлаалга болгаш массалыг коммуникация талазы-биле федералдыг агентилел база белен, чүгле чогаадыкчы төлөвилелдерге көрдүнген акшаны конкурс барымдаалап бээр.

Регионнун дугайында россияжилерге улуг уjur-дузалыг, солун, деңнежир чүве чок, кайгамчык болгаш уттундурбас документалдыг төлөвилелди белеткээр-биле республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы фильминиң идеяларының конкурзун чарлаан. Орус болгаш тыва чоннарның чүс чылдагы найыралының төөгүзүн чогаадыкчы болгаш улуг хемчээлди-биле сайгарып көөрү негеттинип турар, а ону боттандыраы бөдүүн эвес, бир чүс чылдың дургузунда политиктиг болгаш социал-

экономиктиг чаартылгалар болгаш уттундурбас болушкуннар болгулаан, оларның аразында протектораттың фактызы, Копту тулчуушкуну, улусчу республиканы тургусканы, Орустун бот-башкарылга күш-ажыл колониязын тургусканының дуржулгазы, Ада-чурттуң Улуг дайынынга ТАР-ның киржилгези, чаа амыдыралды тургузарыңа акы-дуңма улустарның Совет Тывага дузазы. Тиелекчиге шаңналды тыпсыры сонуургалдыг кижилерге онзагай—Тывадан сенатор Алексей Пимановтун удуртулгазы-биле төөгү-документалдыг фильмин тырттырып турда аңаа киржир.

Конкурска киржири-биле күзелдиг бүгү кижилерни: хуу авторларны болгаш авторлар коллективтерин чалап турар. Конкурс 2013 чылдың январь 9-та эгелээн болгаш 2013 чылдың февраль 9-та доостур. Чагыларын болгаш сценарий-ниң идеязын киржикчилер февраль 9-ка

чедир 667000, Кызыл хоо Красноармейская кудумчузу, 100 5 деп адресе Тыва Республик Информатизация болгаш хары яамызынче "Сценарийниң эң идеязы" деп конкурска" деп демд чорудар. Февраль 20-ге чедир х тиелекчини тодарадыр.

Сценарийниң идеязынга к чүүлдер: Россия-биле демнежилг болганы тыва чоннун төөгүзүңге у дузазы; ниити-күрүне төөгүз дүүштүр XX чүс чылда орус-тыва ха зааларның сайзыралының төөгү төөгүлүг кижилерниң ажил-чору газының уjur-дузазы. Ол бүгү чүү боттут төөгү фактыларыңа, а документиленгине үндезилетти уjurлуг. Конкурстун киржик фильмин канчаар адаарын санал эргелиг. Чагыгны болгаш иде конкурсче парлап каан (докум Microsoft Word 93 — 2003, ш Times New Roman, 14 кегль, интер — 1,5) болгаш CD-дискке кирир.

ТР-нің Информатизация болг харылзаа яамызы

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редактор И.М.ДАМБА-ХУУРАК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8050. Чагыг 1. Номери парлаалгаже дужаганы: график езуугар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263

Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация

адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанын Тыва Республик

талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүтк

Херечилелдиг дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко,

Солунда парлаттыгган материалдарның авторларының бодалдары редакция

туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгган саннары болгаш еске-

фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.